

Les extrêmes se touchent

Vichy en de Vrije Fransen

Net als in Nederland is WO II ook in Frankrijk een dankbaar onderwerp voor geschiedschrijvers. Twee biografieën brengen de vele, soms tegenstrijdige nuances van deze oorlog in beeld. door Niek Pas

N

ET

als in Nederland blijft de Tweede Wereldoorlog als onderzoeksobject ook in Frankrijk onverminderd grote aantrekkingskracht uitoefenen. Meer dan in Nederland staat daarbij het thema 'collaboratie en verzet' centraal. Niet verbaazingwekkend, voor een tijdens de oorlog ten diepste verscheurde natie, met aan de ene kant het collaborerende Vichy-regime van maarschalk Pétain en aan de andere kant de Vrije Fransen en het verzet onder leiding van generaal Charles de Gaulle. De overwinning van deze laatste over het reactionaire Frankrijk van zijn voormalige mentor leidde er in de eerste decennia na 1945 toe dat in de geschiedschrijving en publieke ruimte het discours van een natie in verzet domineerde. Vichy werd nauwelijks serieus genomen, hooguit beschouwd als een bedrijfsongeval. De staat trok voor *La Résistance* een monument op met als hoogtepunt de bijzetting van de stoffelijke resten van verzetsheld Jean Moulin in het Panthéon, op 19 december 1964. Tot op de dag van vandaag kan iedere leerling van de École Normale de l'Administration, waar de politieke en ambtelijke top van Frankrijk wordt gevormd, fragmenten citeren uit de toespraak die minister van Cultuur André Malraux bij deze gelegenheid hield.

Na De Gaulles dood, in 1970, zou de verzetslegende langzaam maar gestaag verkrummen. De aandacht verschoof naar de donkere aspecten van de oorlogsjaren: Vichy, collaboratie en vooral ook Jodenvervolgving en de dubieuze rol daarbij van het eigen politieapparaat. Historiografisch betrof het hier een paradigmawisseling. Tot afgrijzen van het Franse historische establishment was er een Amerikaan voor nodig, Robert Paxton, in *Vichy France* (1972), om deze correctie op de Franse oorlogsgeschiedenis – door vele *historiens* beschouwd als hun *domaine de chasse* – definitief op de agenda geplaatst te krijgen.

In de laatste decennia van de twintigste eeuw verbreedde het onderzoeks-terrein zich aanmerkelijk, met de kanttekening dat het Joodse prisma en slachtofferschap overheersten. Belangrijke aanjagers in zowel het debat als het onderzoek waren processen tegen de beul van Moulin, Klaus Barbie (1987) en vooral de rechtszaken tegen Franse oorlogsmisdadigers als Paul Touvier (1994) en Maurice Papon (1998). Op een uiterst pijnlijke manier confronteerde de Franse natie zichzelf voortdurend met de *dark years*, zoals de titel van Julian Jackson's overzichtswerk uit 2001 luidt.

De laatste tijd is er veel aandacht voor het dagelijks leven tijdens de Tweede Wereldoorlog, de rol van vrouwen, de betekenis

Bernard Faÿ in de ovale zaal van de Nationale Bibliotheek te Parijs, 1940 (uit besproken boek).

van de koloniën en overzeese gebieden en ook een hernieuwde interesse en waardering voor het verzet. Interessant hierbij is de groeiende aandacht voor het persoonlijke relaas. Het gaat dan niet zozeer om de Grote Mannen die de Geschiedenis maakten maar om relatief onbekende personen die, elk op hun eigen wijze, geschiedenis schreven. Het lijkt erop dat deze aandacht voor dergelijke personen geen typisch Franse gelegenheid is. Zo publiceerde sociologe Jolande Withuis in 2008 *Weest manlijk, zijt sterk*, een biografie over verzetsheld Pim Boellaard (1903-2001). Deze knap onderzochte en geschreven levensbeschrijving van een in wezen relatief onbekend persoon sloeg aan bij een groot publiek. Withuis sleepte er de Erik Hazelhoff Biografieprijs 2010 mee in de wacht, nadat zij in 2009 al de Grote Geschiedenis Prijs had gewonnen.

De Tweede Wereldoorlog vanuit het perspectief van de biografie blijkt een succesformule. Marleen Rensen, universitair docent moderne Europese letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam, toonde dat onlangs nog eens aan met haar proefschrift *Lijden aan de tijd* (2009), onder meer over het engagement van zowel linkse als rechtse Franse schrijvers tijdens het interbellum. En dan is er sinds kort een portret van Bernard Faÿ, geschreven door literatuurhistoricus Antoine Compagnon (zoon van de bekende generaal Jean Compagnon die voor De

Gaulles Vrije Fransen streed). Bij Faÿ (in het Frans uitgesproken als Failli) draait alles om de complexiteit van het daderschap. Deze intellectueel, opgegroeid in een monarchistisch en ultrakatholiek gezin, gold in de jaren twintig en dertig in Frankrijk als de Amerikaanse kundige bij uitstek – in een periode dat dit allerm minst vanzelfsprekend was.

De beschrijving van Faÿ toont alle kenmerken van Dr. Jekyll en Mr. Hyde. Aan de ene kant was hij een kosmopoliet die kind aan huis was bij de generatie Amerikaanse schrijvers en kunstenaars van

LE CAS BERNARD FAÿ. DU COLLÈGE DE FRANCE À L'INDIGNITÉ NATIONALE door Antoine Compagnon. Éditions Gallimard. Parijs 2009. 212 pag. € 25,60

GEORGES BORIS. TRENTE ANS D'INFLUENCE. BLUM, DE GAULLE, MENDÈS FRANCE door Jean-Louis Crémieux-Brilhac. Éditions Gallimard. Parijs 2010. 460 pag. € 30,50

geen boegbeeld onder de 'foute' intellectuelen, zoals Pierre Drieu la Rochelle of Robert Brasillach, maar toch ook geen onbetekenende pion. Na de Franse nederlaag tegen Duitsland in juni 1940 koos Faÿ zonder aarzelen voor het regime van Vichy of, beter gezegd, voor maarschalk Pétain, de oorlogsheld van Verdun, voor wie hij als oud-strijder een grenzeloze bewondering had. Hij schopte het tot directeur van de Nationale Bibliotheek, stond in contact met allerlei louche figuren en nazi's, en werd via zijn werkzaamheden in verband gebracht met de vervolging van vrijmetselaars. Een veroordeling kon na de oorlog niet uitblijven. Eind 1959 verleende president René Coty hem gratie – als een van de laatsten aan wie dat recht werd toegekend. Berouw over zijn keuzes heeft Faÿ nooit getoond, integendeel. Tot zijn dood zou hij met reactionaire publicaties blijven strooien.

Compagnon raakte geïnteresseerd in Faÿ, die net als hij aan Columbia University en aan het Collège de France was verbonden. Compagnon's onderzoek leverde een fraai gepolijst portret op dat niet alleen handelt over een complexe persoonlijkheid, maar ook en vooral over het

'Vichy werd nauwelijks serieus genomen, hooguit beschouwd als een bedrijfsongeval.'

de *Lost Generation*. Hij maakte ook deel uit van de beroemde driehonderd intellectuelen die volgens auteur Julien Green in dat interbellum *Tout Paris* vormden. Faÿ was tevens een van de intimi van de Amerikaanse schrijfster Gertrude Stein. Tijdens de Tweede Wereldoorlog zorgde hij er via zijn contacten en invloed voor dat de in Parijs wonende Joodse Stein geen haar werd gekrenkt.

Maar Faÿ staat vooral ook bekend als iemand die zich bezondigde aan intellectuele collaboratie. Hij was weliswaar

spanningsveld tussen esthetische avantgarde en ideologisch traditionalisme.

In *Le cas Bernard Faÿ* zien we ook duidelijk de stappen die de Franse historiografie over de Tweede Wereldoorlog in de afgelopen decennia heeft gemaakt. Pierre Chevallier, in zijn geschiedenis van de Franse vrijmetselarij (1975), beweerde nog dat de rechtse katholieke Faÿ anti-Duits was maar door de omstandigheden werd gedwongen te collaboreren – een voor die tijd tamelijk klassieke en tegelijkertijd ontwijkende verklaring. Waar

Van links naar rechts: Simon Nora, Georges Boris, Guy La Chambre en zittend Pierre Mendès France. Genève, juli 1954 (uit besproken boek).

Chevallier innerlijke overtuiging dus expliciet scheidt van publiekelijk optreden, laat Compagnon ze nu juist bewust op elkaar botsen. Faÿ combineert schijnbaar gewetenloos of achteloos het verhevende en het abjecte. Compagnon maakt dit op een prachtige manier aanschouwelijk.

Niet op alle vlakken is de geschiedschrijving van de Tweede Wereldoorlog

door de ogen van relatieve onbekenden meedogenloos modern. Tegenover Faÿ staat Georges Boris (1888-1960), een econoom en politicus die in de jaren dertig, veertig en vijftig carrière maakte in de schaduw van de bekende premiers Léon Blum, Charles de Gaulle en Pierre Mendès-France. Boris koos niet halfslachtig voor Vichy's conservatieve revolutie maar resoluut voor het Republikeinse Frankrijk en

meldde zich in 1940 aan bij de Vrije Fransen. Zijn biografie is niemand minder dan de krasse Jean-Louis Crémieux-Brilhac (geboren in 1917), *compagnon de route* van De Gaulle tijdens de oorlog en vervolgens medewerker van Mendès-France. Crémieux' vuistdikke werk ademt de klassieke traditie van staatsgerichte geschiedschrijving. Hij is net voldoende kritisch over Boris, waardoor zijn werk geen hagiografie is. Maar toch: het is alsof De Gaulle nog aan de macht is, Vichy een voetnoot in de contemporaine geschiedenis en het verzet nooit van zijn sokkel getrokken. Dit doet overigens niets af aan het belang van Crémieux' werk over een belangrijke schaduwman in de politiek van de Derde en Vierde Republiek. De vraag is alleen of deze rechttoe rechtaan studie echt wat toevoegt en of we er zoveel wijzer van worden.

Beide biografieën over in wezen secundaire figuren zijn geschreven vanuit een duidelijk persoonlijke betrokkenheid van de auteurs. Daarmee houdt elke overeenkomst op. Crémieux' boek gaat in wezen over eloquentie; het is een lofzang op een hoge ambtenaar in de coulissen van de Republiek en staat daarmee in schril contrast met Compagnons portret van de veeleer faustiaanse Faÿ. Deze laatste studie heeft meerwaarde – ook al gaat het om een wat minder bekende persoonlijkheid, althans, internationaal gezien – want zij is méér dan een biografie. In de kern is zij ook een bevraging van de problematische en fascinerende rela-

tie tussen moderniteit en reactie die de Franse maatschappij politiek en ideologisch sinds 1789 karakteriseert, maar die tegelijkertijd niet alleen typisch Frans is. Bovendien legt Compagnon op intelligente wijze ingesleten binaire categorisering en bloot zoals dader- en slachtofferschap, verzet en collaboratie, goed en fout, waarmee de vele en soms tegenstrijdige nuances van de Tweede Wereldoorlog duidelijker in beeld komen.

Niek Pas is historicus en als universitair docent verbonden aan de Universiteit van Amsterdam.

Overige literatuur

- P. Chevallier. *Histoire de la Franc-maçonnerie française. 3. La Maçonnerie: Église de la République (1877-1944)*. Fayard. Parijs 1975.
- J. Jackson. *France. The Dark Years, 1940-1944*. Oxford University Press. New York 2001.
- R. Paxton. *Vichy France. Old Guard and New Order, 1940-1944*. Columbia University Press. New York 1972.
- M. Rensen. *Lijden aan de tijd. Franse intellectuelen in het interbellum*. Uitgeverij Aspekt. Soesterberg 2009.
- J. Withuis. *Weest manlijk, zijt sterk, Pim Boellaard (1903-2001). Het leven van een verzetsheld*. De Bezige Bij. Amsterdam 2008.